

Nyelvi szintek kölcsönhatása a latin esetrendszer leépülése során

Kiss Sándor
Debreceni Egyetem, Francia Tanszék

A főnév és melléknév latin esetrendszere az újlatin nyelvekből szinte teljesen eltűnt; ez az egyik olyan grammatikai változás, amely a latin és az újlatin között fennálló tipológiai különbséghez vezetett. A változás magyarázata a klasszikus romanisztikában a nyelv hangszintjére épült, elsősorban azért, mert az idevágó hangváltozások többé-kevésbé rendszeresek voltak, leírásuk pedig korán és precízen megtörtént. E magyarázat szerint egyes szóvégi hangok eltűnése és bizonyos magánhangzók hangszínelkülönbségének elmosódása lehetetlenné tette az esetek közötti megkülönböztetést, ezért a beszélők az eseteket előljárós szintagmákkal helyettesítették, az alany és a tárgy megkülönböztetése céljából pedig a mondat egyes zónáiban merevvé tették a szórendet. Így a fonológiai, morfológiai és szintaktikai átalakulás egyirányú ok-okozati láncként áll előttünk.

Felvetődik azonban (és nyomokban a szakirodalom is felveti), hogy a nyelvi szintek mindegyikét jellemzik adott korszakban bizonyos változási tendenciák, amelyek egymással interferálva határozzák meg egy-egy részrendszer történeti alakulását. Így a valóban jól azonosítható fonológiai mozgások mellett fontos tény, hogy a névszóragozás alaktani rendszerén belül a klasszikus, de főként a posztklasszikus latinban a ragozási típusok között számos analógiás ingadozás figyelhető meg (így az ún. I. és V. vagy az ún. II. és IV. típus nem mindig különül el élesen). Ennek objektív háttere az, hogy a névszóragozás morfológiája számos ponton feltűnően aszimmetrikus, egyes megkülönböztetések csak bizonyos ragozási típusokban lehettek fel, ugyanakkor bizonyos esetvégződések homonímiába kerülhetnek más típusok más jelentésű esetvégződéseivel. A szintakszist is érintő következetlenség, hogy az előljárók, amelyek rendszerint redundáns módon vonzzák valamelyik esetet, a klasszikus latin szinkroniában gyakran szemantikai motiváció nélkül kívánnak tárgyesetet vagy határozó esetet (ablativust). Ami a névszók – pontosabban a főnévi csoport – mondatbeli használatát illeti, két fő módosulási irány figyelhető meg a klasszikus korszaktól kezdve. Egyrészt a főnévi csoport osztozik az ige szféráját és a szókincs bizonyos szegmenseit erőteljesen érintő explicitációs tendenciában, amely a lexikai és a grammatikai információ világosabb szétválasztása révén hosszabb, de az emlékezeti raktározás szempontjából kevésbé költséges szintagmákat eredményez: ez az előljárós kifejezések előnyben részesítését jelenti az esetragos egyszerű főnevekkel szemben, valahányszor szinonímia áll fenn a két megoldás között (egyre inkább *scribit ad puerum* ‘ír a fiúnak’, *scribit puero* helyett). Másrészt csökken a latin szórend hajlékonysága: a főnévi csoport mondatbeli helyét ugyan még sokáig nem alkalmazzák szintaktikai funkciók jelölésére, vagyis fennmarad a szórend kommunikatív perspektívát jelölő szerepe, de mindinkább kialakulnak bizonyos jellegzetes szekvenciák, ahol a korábban jellegzetesen mondatvégi ige gyakran kerül a második helyre, míg előtte a topik szerepét játszó, az előző mondattal is kapcsolatot létesítő főnévi csoport, mind jellemzőbben az alany helyezkedik el. Így a mondattani funkciók – elsősorban az alany – felismerésében statisztikailag felértékelődik a mondataalkotók sorrendje.

Ezek a megfontolások azt mutatják, hogy a névszóragozás leépülésének értelmezésekor a hagyományos „egyirányú” modellt olyan modellel kell helyettesítenünk, amely figyelembe veszi, hogy a nyelvi rendszer változásai több szinten, egymással párhuzamosan folynak, és a rendszer adott területére vetítve erősítik vagy gyengítik egymást. A latin esetrendszer leépülése a nyelvi szintek olyan interferenciájára adhat példát, ahol a párhuzamos folyamatok egy irányban hatnak, bár a sikeres kommunikáció érdekében bizonyos kompromisszumok is

létrejönnek (egy jellegzetes példa: a szóvégi mássalhangzókat eltüntető tendenciának az /s/ fonéma nagy morfológiai terhelése miatt a nyelvterület jelentős részén ellenáll). Jelen előadás azt kívánja bizonyítani, klasszikus és kései latin dokumentáció alapján, hogy a szóban forgó fonológiai, morfológiai és szintaktikai (ill. bizonyos értelemben pragmatikai) tendenciák kölcsönhatások és visszahatások révén változtatták meg néhány évszázad alatt a nyelv működésének típusát egy alapvető szintaktikai-szemantikai területen úgy, hogy a kommunikáció mindvégig zavartalan maradt. A nemzedékek közötti grammatikai eltolódások, amelyeknek során a gyerekek a szülőkétől eltérő új nyelvtant hoznak létre, a régi és az új megoldások együttes jelenléte, ugyanakkor nyelvhasználati súlyuk folyamatos változása és a szerkesztésmódok átértelmezése révén lehetséges.

Hipotézisem felállításához a legnagyobb segítséget adták:

F. H. Jungemann: *La teoría del sustrato y los dialectos hispano-romances y gascones* (Madrid, 1955).

W. Oesterreicher: „Gemeinromanische Tendenzen: Morphosyntax”, in: (publ.) G. Holtus – M. Metzeltin – Chr. Schmitt: *Lexikon der Romanistischen Linguistik II*, 1 (Tübingen, 1996), 273-309.

Herman J.: *A vulgáris latin* (Budapest, 2003).

O. Spevak: *Constituent Order in Classical Latin Prose* (Amsterdam, 2010).